

H. NAGY PÉTER

A metál ereje – szubjektív beállításban

Emlékezet és emlékezés a Scream For Me Sarajevo kapcsán¹

¹ Az esszé a dunszt.sk felkérésére született. A gondolatmenetet itt-ott kibővítettem, feltüntettem a forrásokat. Az eredeti változat bő képanyaggal megtekinthető itt: <https://dunszt.sk/2018/10/11/a-metal-ereje-szubjektiv-beallitasban/>

Egyszer régen nagyon közel voltam a halálhoz. Nem a boncolásokra gondolok, amiket a gimnáziumi biológia fakultáció keretében látogattunk, azok nem igazán veszélyesek. A '90-es évek elején, a délszláv háború időszakában egy csapat egyetemista társaságában Görögországba utaztunk – általunk bérelt – busszal. A szervezők azt mondták, hogy a Belgrád–Niš felé vezető E-75-ös utat a nemzetközi forgalom miatt nagyon jól őrzik. Így is volt, lépten-nyomon fegyveresek állítottak meg minket; adtunk nekik cigit meg piát (ez volt a bevett gyakorlat arrafelé) és simán továbbengedtek. Az egyik ilyen kényszermegállónál rosszul zártuk be a csomagtartót, és elhagytunk két hátizsákot. Más gikszer nem történt.

Mígnem rájött a banda egy részére a vizekkel, és megálltunk egy kukoricamező szélén; katonákat ott nem láttunk. Az út mellett egy nagy árok volt, lerohantam lendületből, nem vettem észre, hogy a másik felén egy velünk párhuzamos rozszant betonút található. Az emelkedő lelassított, így nem csapott el az a teherautó, amelyik fél méterrel zúgott el az orrom előtt. Lett volna abban némi irónia, hogy a háborús övezetben gázolásban halok meg. Éjszaka egy benzinkút melletti parkolóban aludtunk hálószákokban, hallottuk a lövegek becsapódásának hangját, az égbolt alján fel-felvillantak a lövések fényei. Akkor még nem sejtettük, hogy Szarajevóban döntő fontosságú akció van készülőben.

1994-ben a történelmi-társadalmi történések és az intézményi-kulturális-nyelvi rendszerek kereszteződése egy olyan egyszeri eseményben ment végbe, melynek jelentősége nem kevesebb, mint hogy visszaadta a reményt azoknak a fiataloknak, akiket a háború megfosztott a biztonságos létezés lehetőségétől. Bruce Dickinson és Skunkworks nevű metálzenekara koncertet adott Szarajevóban. A kardinális (zene- és kultúratörténeti) jelentőségű produkcióról és annak háttéréről, jelenbe érő hatásáról, feldolgozhatóságáról *Scream For Me Sarajevo* címmel ugyancsak kiemelkedő dokumentumfilm készült Tarik Hodžić rendezésében 2016-ban. Erről lesz szó röviden a továbbiakban, néhány személyesebb és elméleti kitéréssel tarkítva. (A film a közelmúltban DVD-kiadványként is megjelent, de nem pusztán ezért aktuális téma. „A story of hope in a time of war” – olvasható a borítón Dickinson képe és a szögesdróttal keretezett főcím alatt. „Végtelen háború...”)

Scream For Me Sarajevo is the story of the most unlikely of rock concerts, performed by Bruce Dickinson and his band Skunworks in 1994, in the midst of the Siege of Sarajevo. This is a film about extraordinary people defying the horrors of war, and the musicians who risked their lives to play a show for them.²

2 Részlet a DVD-kiadás hátlapszövegéből.

3 Egy apró pontosítás: a koncert a Bosnyák Kulturális Centrumban volt.

Már itt azonnal utalni kell arra, hogy a teljesítmény(ek)ről született egy-két remek, követhető értékítéleteket tartalmazó szöveg. Marczisovszky Márton *Az egyik legsokkolóbb alkotás a háború pusztításáról* című írása a zoom.hun jelent meg a DVD kiadásával kb. egy időben: „Minden megszólaló azt mondja, hogy élete meghatározó pillanata volt az a koncert, amit egy szétlőtt színházban, szinte nulla technikával adott a zenekar annak a nagyjából ezer embernek, aki be tudta magát préselni az épületbe. Azt pedig különösen felemelő látni, hogy nemcsak a mára középkorú rajongók beszélnek az egészeztől fátyolos szemmel, de a teljes zenekar, és az esemény sorba bekapcsolódó katonák és békefenntartók hangja is el-elcsuklik az érzelmektől.”³ Az index.hun pedig ugyancsak egy releváns ismertetés olvasható (Sixx név alatt): „Aki azért nézné meg, mert a délszláv háborúról akar újdonságokat megtudni, ne tegye, mert az alkotók célja nyilvánvalóan nem az ismeretterjesztés és a háború bemutatása volt, ez egy sokkal intimebb, személyesebb, de épp ezért, erősebb film lett, mint egy sima háborús doku.” (Mindkét írás melegen ajánlható, de nem fogjuk elismételni az állításaikat, másfelé kanyargunk.)

Természetesen a fenti történet az utazó egyetemistákról nem mérhető össze azoknak a fiataloknak a történetével, akik a háború közepén kerültek szoros kapcsolatba a halál valamilyen formájával. Sőt, akár ellentétben is áll azzal, hiszen mi azért mégiscsak biztonságban utaztunk. Nyaralni. Nézzünk ezért gyorsan egy másik sztorit. 1987-ben kötelező jellegű katonai szolgálatomat töltöttem Ercsiben. Őrségben voltam az egyik falmelletti toronyban, de valami nem stimmel: késett a váltás. Aztán megjelent a felvezető, és közölte, hogy siessünk, nyomvonalat kell biztosítanunk, mert súlyos baleset történt a fegyverraktárnál. Amikor megérkeztünk a helyszínre, véres látvány fogadott. Kitérés közben elsült egy AMD-65-ös (a tulaj valószínűleg egyszer felhúzta, így került lövedék a csőbe, aztán elfelejtette); a fenéktájon behatoló golyó a test másik oldalán már minden közbeeső szervet kihalított. Az áldozat agóniája, a haldoklás hosszan eltartott. A fiatal kölköt nem tudták megmenteni. Én mostam fel a betonról a vért.

Az erőszakos halállal való találkozás olyan eseményként fogható fel, amely töréspontként azonosítható az életútban. A kortárs kultúrakutatás emberi traumákkal foglalkozó fejezete szerint az ilyen tapasztalat elszakítja a múltat a jövőtől, megváltoztatja a realitáshoz való hozzáfértés kognitív sémáit. (Míg a tudomány újabb álláspontja szerint a trauma nyomot hagy a DNS-ben, tehát testi vonatkozása is van.) A *Scream For Me Sarajevo* vissza-visszatérő szólamai és képsorai szintén ilyen töréspontokra, a délszláv háború okozta csonkolások elszenvadására vonatkoznak. Ezért is rendkívül felemelő, hogy a Dickinson-koncert olyan konstruktív eseménnyé vált, amely képes

4 Bruce
DICKINSON, *Mire
való ez a
gomb?*
Önéletrajz,
ford. PRITZ Péter,
Helikon Kiadó,
Budapest,
2018, 230,
243.

volt valamennyire átalakítani a helyi nyilvánosság szerkezetét. A szarajevói underground és heavy metal szubkultúra ily módon előállított valamit, ami e réteg (a jövő generációja) számára a legfontosabb társadalmi ténnyel került kapcsolatba: megelőlegezte a háború végét.

A film egyik legsokkolóbb jelenete egy hétéves kisfiú halálával szembesít. A tudat ugyan konvertálhatatlan, mindez azonban olyan testi reakciókat vált ki a nézőkből, melyek a fiziológia mentén egyesítik a tolerálhatatlannal találkozó empátikus képességeit. Másrészt a filmen belül ugyancsak megfigyelhető ez a dinamika, amikor Dickinson arra emlékezik vissza, hogy miként vették őt körbe Szarajevóban a gyerekek. A koncert-részleteken és a háborús dokumentumokon túl valószínűleg ez a *Scream For Me Sarajevo* egyik legmaradandóbb és legmegindítóbb képsora. Dickinson elcsukló hangja nem csak arról tudósítja a nézőket, hogy ő is közéjük tartozik, de arról is, hogy minden ilyen esemény blokkolja az uralkodó diszkurzív szabályrendszert. Ahogy a metálénekes *Mire való ez a gomb?* című önéletrajzi könyvében megfogalmazza: „Egyáltalán nem az történt, aminek történnie kellett volna. Ami viszont történt, az örökre megváltoztatta a nézetemet az életről, a halálról, az emberiségről. [...] A show fergeteges volt, abban a pillanatban valószínűleg a világ legnagyobb koncertje. Legalábbis mi így éreztük, és így érezte a közönség is. És az sem számított, hogy a világ nem tud róla.”⁴

Az egyéni vagy személyes neurobiológiai emlékezet szegmensei mellett arról is szólnak, hogy Szarajevó ostroma idején rendkívül erős csoporttudat alakult ki a zenészek világán belül. A bombázások alatt, ha volt áram, a zene nem szünetelt, a szubkultúrában pedig mindenki aggódott a másikért (aki, ha nem jött el, lelőtték?). A *Scream For Me Sarajevo*ban azok a részek, melyek a jelenből reflektálnak a múltra, közel hozzák azt az identifikációs folyamatot, melynek kifutásaként ráérezhetnek a nézők arra, hogy amit látnak, az a kulturális emlékezetbe való átmenet. Az utóbbi kialakulásához ugyanis médiumok és intézmények szükségesek. A szóban forgó dokumentumfilm (és DVD-kiadás) ebben az értelemben is betölti a funkcióját.

Rengeteg ember megpróbálja tudatosan elkerülni a traumatikus helyeket, ami felvet egy fogas kérdést. A délszláv háború időszakában sok-sok

művész hagyta el a volt Jugoszlávia területét. Elmenekültek – mint mondták – a háború borzalmai elől. Ez a kis hatótávolságú migrációs hullám is több dokumentumfilmben szóba kerül. Többen érvelnek amellett, hogy a háborús mézárszék az ember sötét oldalának tulajdonítható. Ez azonban félrevezető dichotómia. Steven Pinker *Az erőszak alkonyában* így fogalmaz (hosszabban idézem):

Bármilyen okozza is az erőszakot, nem örök készlet, mint az evés, a szex vagy az alvás szükséglete. Az erőszak visszaszorulása éppen azért teszi lehetővé, hogy megszabaduljunk egy dichotómiától, amely évezredekken keresztül állt az erőszak gyökerei megértésének útjában: hogy az emberiség alapvetően rossz vagy jó, majom vagy angyal [...]. Az ember magára hagyva nem alakítja ki a békés együttműködés állapotát, de nem is jellemzi a rendszeres csillapításra szoruló vérszomj. Valami igazság egészen biztosan van azokban az elképzelésekben, amelyek több részről állóknak látják az emberi elmét [...]. Az emberi természet egyes ösztönzői erőszakra sarkallnak – a ragadozó ösztön, a dominancia és a bosszúszomj –, más ösztönzői viszont békére, mint például az együttérzés, az igazságosság, az önuralom és a józan ész.⁵

Innen nézve, ami gyávaságnak tűnik, az racionális; és ami átgondolt egyéni érdek, az olykor bizony ösztönös cselekvés. (Máshonnan nézve pedig az ember alapvetően irracionális lény, de ezt a dichotómiát most tegyük félre. A Pinker által felvetett probléma egyébként már Mary Shelley *Frankenstein* c. regényében megfogalmazódik, méghozzá Frankenstein szörnyének egyik jellemzőjeként,⁶ de az irodalom felé sem teszünk kitérőket.) A kivándorlók identitáspolitikai hivatkozásai tehát újratermelnek egy olyan oppozíciót (jó vs. rossz létező), amelyet meg kellene haladnunk, hogy az ember lényegéről (netán rendeltetéséről) tudjunk beszélni. Mindenesetre Dickinsonék csapata pont fordítva működött, mint az átlag- vagy profi zenekarok: élete kockáztatásával bejutott oda, ahol a távolmaradás volt a racionális döntéssel egyenértékű (a Metallica és a Motörhead nem vállalta a bulit).⁷ „Jó nap ez a halálra.”

Végezetül el kell ismernem, hogy az – általam belátható – egyetemi körök jó viszonyt ápolnak a metállal. Számos ismerősöm, hallgatóm és kollégám része a heavy metal szubkultúrának, sőt a legjobb ismerőinek és kultúratudományos feldolgozóinak számítanak. Egyiküket, L. Varga Pétert idézve, érdemes tudatosítanunk, hogy „[...] a zenehallgatásra olyan *élményként*, vagy, K. Ludwig Pfeiffer érvelése alapján, *jelenlétként* tekinthetünk, mely a »tartalmi«, »reprezentációs«, sőt »értelmi« és »értelmezési« mozzanatokkal mellőzve a zene testi-érzéki hatására helyezi a hangsúlyt. Ezek alapján viszont azt mondhatjuk, hogy legintenzívebben az élő zene, azaz a koncert hatása érvényesülhet, ahol a fizikai jelenlét az élmény pillanatnyiségének, egyszeri és megismételhetetlen jellegének terepe, s mint ilyen, nem hozható közös nevezőre az értelmezés eltávolító, sőt elidegenítő történésével.”⁸ A *Scream For Me Sarajevo* mint dokumentumfilm ezt az egyszeri és megismételhetetlen pillanatot teszi komplexebbé. Legyenek tehát bármennyire esendők a fenti sorok, talán elég annyit megjegyezni, hogy a kivételes tehetségű Bruce Dickinson bevállalta Szarajevót, – többek között – ezért mi is bevállaljuk őt.

5 Steven PINKER, *Az erőszak alkonyában*. *Hogyan szelődött meg az emberiség?*, ford. GYÁRFÁS Vera, Typotex Kiadó, Budapest, 2018, 542–543.

6 Vö. MARY SHELLEY, *Frankenstein*, ford. GÖNCZ Árpád, Kozmosz Könyvek, Budapest, 1977, 137.

7 DICKINSON, I. m., 230.

8 L. VARGA Péter, *A metamorfózis retorikái. Tudomány, díszkurzus, medialitás az irodalomban és az olvasásban*, JAK + PRAE.HU, Budapest, 2009, 249.